

практиці застосування екзистенціалістської символіки П. Тілліхом потрібно підшукати інше визначення, змінивши при цьому некоректні, проте усталені формули, які ще й дотепер можна зустріти у деяких вітчизняних підручниках з історії філософії, історії зарубіжної філософії та релігієзнавства.

4.4. Роман СОЛОВІЙ. Західний протестантизм в контексті постмодерну: богословські та соціологічні інтерпретації руху *Виникаючої церкви*.

На основі опрацювання досліджень Виникаючої церкви в статті Р.Соловія «Західний протестантизм у контексті постмодерну...» виокремлені, проаналізовані та узагальнені основні богословські та соціологічні підходи до вивчення тих новітніх течій західного протестантизму, богословський пошук яких враховує особливості стану постмодерну. В статусі методологічної бази розвідки використовується міждисциплінарний підхід, а також компаративний метод, які дають досліднику можливість всебічно розглянути богословські та соціокультурні особливості Виникаючої церкви. Наукова новизна статті полягає в тому, що в результаті здійсненого аналізу ключових публікацій були виявлені ти систематизовані різні богословські та соціологічні інтерпретації Виникаючої церкви. Зокрема, цей феномен постмодерністської релігійності тлумачиться як форма протесту проти традиційного євангельського протестантизму, рух культурно-релігійної критики, ідентичність якого формується у деконструкції наративів і дискурсів традиційного євангельського християнства, автономна протестантська традиція, що застосовує постмодерністські форми знання для переосмислення християнської віри. Висновки – новий феномен західного християнства викликає напружені дискусії у науковому та, особливо, богословському середовищі. Попри наявність широкого спектру тлумачень нового руху, дослідники погоджуються у його інноваційному релігійному значенні, визнаючи потенціал Виникаючої церкви актуалізувати процес трансформації традиційних інститутів і практик протестантизму таким чином, аби він знову став здатним вступити в діалог з суспільством у новій соціокультурній ситуації.

Ключові слова: Виникаюча церква, постмодернізм, протестантизм, еклезіологія, соціологія релігії, інституціоналізація.

Roman Soloviy. Western Protestantism in the Context of Postmodernity: Theological and Sociological Interpretations of Emerging Church Movement

The purpose of the article is to identify, analyze and summarize the main theological and sociological approaches to the study of the latest trends of the Western Protestant theological inquiry that takes into account the condition of postmodernity, based on the study of the researches of the Emerging church. As a methodological foundation of the research it is employed the interdisciplinary approach, as well as the comparative method, which gives the researcher the opportunity to fully consider the theological and socio-cultural features of Emerging Church. Scientific novelty. As follows from the analysis, there are various theological and sociological interpretations of the church. In particular, the phenomenon of post-modern religiosity is interpreted as a form of protest against the traditional evangelical Protestantism, as the movement of cultural and religious criticism, whose identity is formed by the deconstruction of narratives and discourses of traditional evangelical Christianity, as the autonomous Protestant tradition that applies postmodern forms of knowledge for rethinking of the Christian faith. Conclusions. A new phenomenon of Western Christianity has caused intense debate in the scientific and especially theological environment. Despite the availability of a wide range of interpretations of the new movement, the researchers acknowledge its religious innovative meaning, recognizing the potential of the Emerging Church to actualize the process of transformation of traditional institutions and practices of Protestantism so that it again would be able to enter into dialogue with society in a new socio-cultural situation.

Keywords: Emerging church, postmodernism, Protestantism, ecclesiology, sociology of religion, institutionalization.

Актуальність теми дослідження. Богословська та культурна ідентичність сучасного євангельського протестантизму зазнала значного впливу цивілізаційних та світоглядних доміант модерну. Однак сучасні покоління пост-євангельських християн пов'язані вже з культурними парадигмами постмодерну. Внаслідок цього церква, яка колись була для багатьох із них духовною домівкою, стає місцем розчарування і культурного дисонансу. Новий контекст вимагає забезпечення у церкві духовної неупередженості та простору для відкритого, творчого й діалогічного християнського мислення.

Своєрідною відповіддю на нові соціокультурні реалії стала Виникаюча церква (Emerging church) – найбільш радикальний у сучасному західному протестантизмі рух, що відкрито проголосив своєю метою втілення християнських цінностей в культурі постмодерну. **Чисельні праці критиків і прибічників руху, які з'явилися на початковій**

стадії його розвитку, достатньо інформативні й змістовні. Вони не позбавлені помітної тенденційності і пов'язаної з цим вибірковості. Однак з початку 2000-их рр. експерименти Виникаючої церкви почали викликати помітний інтерес у науковому середовищі. У той час як для частини дослідників мова йде про маргінальний рух, нездатний здійснити істотний вплив на релігійні процеси, інші все ж вбачають у ньому важливу інноваційну течію західного протестантизму. І богослови і релігієзнавці погоджуються, що постмодерна перспектива становить значну проблему для учасників руху, які все ж хочуть залишатися в межах традиційного християнства. Зокрема, М. Персі привертає увагу до тривожних наслідків впливу постмодерністського світогляду на християнську віру, поставивши питання про можливість збереження хоча б найосновніших доктрин в культурній схемі, яка задовольняється поверхневими змістами. Якщо все в християнській традиції зробити відкритим для переосмислення і селективного присвоєння, наскільки вразливим стане християнство для фрагментації, дифузії або всебічної трансформації – запитують М. Гест і С. Тейлор [18: 52].

Християнські виклики постмодерну часто розглядаються як богословське питання кризи авторитету. Тим не менш, у нього є аналоги на соціологічному і еклезіологічному рівнях, адже церкви, які приймають постмодерністську ідентичність, як правило соціально нестійкі. Почасти це пов'язано з постмодерністською тенденцією до «децентрованості». Криза традиційних релігійних систем залишила західні суспільства без будь-якого об'єднуючого духовного порядку, в результаті постмодерністські суб'єкти переживають дезорієнтацію і розчарування. Крім цього, світоглядний плюралізм призвів до появи конкуруючих сотеріологій. Тепер нові релігійні рухи та різні напрями пост-християнської духовності співіснують на релігійному ландшафті поряд із традиційними релігійними групами. Всі ці сотеріологічні доктрини - як традиційні, так й інноваційні - як правило, відповідають «новій релігійній свідомості», просуваючи себе не стільки як потенційні джерела формування нових соціальних центрів, скільки як засоби сприяння духовним пошукам індивідів. Релігія стає менше пов'язаною з потребами групи чи суспільства, і більше з потребами особистості. Соціолог М. Кастельс описує цей процес як орієнтування на таку релігійну ідентичність, яка поєднує нові й еклетичні констеляції ідей, що формують специфічний релігійний досвід.

Виклад основного матеріалу

Виникаюча церква як об'єкт богословських досліджень. Першою спробою детального богословського аналізу особливостей віровчення та духовності Виникаючої церкви стало дослідження Е. Гіббса і Р. Болджер, у якому основною ознакою нових спільнот проголошувалося їх серйозне ставлення до культури постмодернізму, а також виокремлювалися спільні практики руху [14]. Хоча праця є методологічно обґрунтованою та інформативною, вона обмежена тим, що спирається виключно на результати інтерв'ювання лідерів руху. Відтак їй не вистачає уваги до щоденного життя помісних спільнот, а також специфіки їх організаційних практик. Одразу після своєї появи на межі тисячоліть рух став об'єктом численних критичних досліджень. Власне, консервативні протестантські богослови гостро засуджували постмодерністські світоглядні та епістемологічні перспективи ще до зародження перших осередків Виникаючої церкви. Про небезпеку орієнтації християнського богослов'я на постмодерністські цінності йшлося у працях М. Еріксона [10, 11], Д. Уеллса [35], Д. Гроотхайса [17]. Вплив постмодерністських інтелектуальних підходів на християнську культуру критично осмислювався Дж. Вейзом [34]. Природно, що народження руху, який поставив собі за мету врахувати постмодерний контекст у богословському та еклезіологічному пошуку, викликав появу численних праць, автори яких звинуватили нову церкву у невинуваних богословських компромісах та відході від протестантської ортодоксії. Зокрема, відомий богослов Д. Карсон розглядав Виникаючу церкву передусім як форму протесту проти традиційного євангельського християнства, модернізму та мегацерков. Його книга викликала чимало зауважень з боку прихильників Виникаючої церкви у зв'язку з тим, що її автор зосереджується на поглядах лише декількох богословів і

звужує аналіз особливостей руху до проблем постмодерністської епістемології [6]. Як новочасну форму протестантського богословського лібералізму характеризує Виникаючу церкву один із її колишніх активних учасників Дж. Баума [5]. Е. Скотт, віддаючи належне еклезіологічним інноваціям руху та його спрямованості на контекстуалізацію богослов'я, все ж зауважує про небезпечну тенденцію надмірної адаптації до панівного культурного контексту [30]. Критичному аналізу спробам Виникаючої церкви використати постмодернізм для формулювання богослов'я присвячені праці колективів консервативних богословів під загальною редакцією Г. Джонсона і Р. Глісона [23], а також У. Хенарда і А. Грінвея [21]. К. Дейонг звинувачує рух у гетеродоксії, оскільки він не спирається на фаундаціоналістську епістемологію і герменевтику, що ґрунтується на вченні про непомилність Писання [9]. До критиків богословських експериментів Виникаючої церкви належать також К. Хоутрі [20] і А. Тілбі [32].

Інша група євангельських критиків спрямувала свої зауваги на сферу практичного богослов'я Виникаючої церкви. Так, на думку А. Дейвісона і А. Мілбанка наближені до Виникаючої церкви «свіжі вираження» церкви Англії (експериментальні екстра-парафіяльні структури) намагаються максимально адаптувати церковне життя до панівного культурного контексту, щоб мінімізувати потребу особистої духовної трансформації своїх учасників. Натомість британські богослови закликають церкву згадати про свій контр-культурний статус «втікача і свідка» у сучасній західній культурі, а також про місію церкви як носія історичних християнських істин [8]. З цієї ж перспективи рух оцінює і М. Персі. Він вказує на схильність постмодерних церковних спільнот піддаватися властивій для сучасної індивідуалістичної культури одержимості новітніми та альтернативами, втрачаючи при цьому автентичні богословські, місіологічні та еклезіологічні пріоритети [28. - Р. 321]. Голландський богослов і соціолог К. де Гроот також висловлює застереження про небезпеку пристосування церкви до споживацької культури «плинної модерності» [16 : 99].

Третій напрям консервативної критики Виникаючої церкви стосується її еклезіології. Зокрема, американський місіолог К. Ван Гелдер стверджує, що прибічники руху неправильно розуміють богословські основи природи і місії церкви. На його думку, спроби визначити природу церкви через її функціональність, тобто через те, що вона робить, корпоратизують церкву, перетворюють її у структуру, що має намір досягнути певних цілей у світі замість Бога. Натомість Ван Гелдер пропагує «місіональну церкву», яка за своєю природою є місіонерською, адже бере участь у спокутній місії Бога у світі [12]. Дослідник місіонерського богослов'я А. Хірш також зауважує, що саме місіональні церкви прагнуть пересмислити теологію кризів призму місії Бога, у той час як Виникаюча церква насамперед спрямована на контекстуалізацію християнства для постмодерністського покоління [22. : 20-22].

Основні соціологічні підходи до вивчення «Виникаючої церкви». Особливе зацікавлення Виникаючою церквою спостерігається у середовищі соціологів релігії. Одну з перших спроб соціологічного аналізу руху здійснив Ф. Харольд. Британський науковець застосував методологію Дж. Барбура, який інтерпретує сучасні релігійні рухи криз призму досвіду відвернення від віри («деконверсії»). Цей досвід притаманний багатьом послідовникам Виникаючої церкви. Їх «деконверсія», тобто відхід від конфесійної приналежності, супроводжується інтелектуальним сумнівом у достовірності колишніх релігійних переконань та критикою їх моральних підвалин. Для автобіографічного опису деконверсії як правило використовуються морально забарвлені метафори та наративи. Таким чином, визначальний мотив приєднання до Виникаючої церкви становить гостре невдоволення станом західного євангельського протестантизму на зламі тисячоліть та пошук автентичного християнського досвіду [19. - Р. 79]. За такого підходу церква виступає як рух культурно-релігійної критики, ідентичність якого формується у деконструкції дискурсів традиційного євангельського християнства.

Підхід Ф. Харольда продовжили розвивати автори найбільш ґрунтовного соціологічного дослідження Виникаючої церкви Дж. Марті і Г. Геніел [15, 25]. Американські

науковці також пропонують розглядати Виникаючу церкву перша за все як культурний феномен, тобто як творчий релігійний рух, що прагне досягнути соціальної легітимації і духовної вітальності за допомогою активного дистанціювання від своїх витоків у консервативному євангельському протестантизмі. Динамічність та суперечливість багатьох процесів, які відбуваються у русі, зумовлена тим, що Виникаюча церква замислена як реакція проти модерності, але водночас вона вимушена спиратися на модерні західні концепти суб'єкта і спільноти, щоб розвинути форми релігійності, релевантні у нову епоху. Визначальну рису руху автори вбачають у особливий «релігійній орієнтації», яка спирається на досвід перманентної деконструкції власної богословської та структурної ідентичності. З цим твердженням погоджується К. Лабанов. Британський дослідник підкреслює, що послідовники Виникаючої церкви усвідомлюють екстремальну складність як постмодерного світу, так і християнської віри, тому вони не погоджуються на жодні спроби зафіксувати остаточні інтерпретації змісту богословських постулатів чи практик християнського життя. Крім цього, К. Лабанов твердить, що «оскільки реконструкція і деконструкція є настільки фундаментальними характеристиками Виникаючої церкви, її прибічники отримують заохочення звертати достатню увагу на ці виклики» [24 : 124]. Відтак, намагання залишити можливість для постійного перегляду традиційного комплексу вірувань та практик виступає у ролі однієї із найістотніших характеристик руху. Не ставлячи собі за мету вийти за рамки широкої християнської традиції, Виникаючі церкви силкуються зберегти недоторканим простір для релігійної автономії і свободи у виборі індивідуальних переконань.

Як автономну протестантську традицію, ідентичність якої формується прагненням дати відповідь на недоліки консервативного євангельського протестантизму, визначає Виникаючу церкву американський антрополог та соціолог Дж. Бієло. Він зауважує, що поява церкви на північноамериканському ґрунті не випадкова, адже для цього контексту властива традиція утворення нових релігійних структур, ініціатори яких дійшли висновку, що існуючі церкви не відповідають їх уявленням про справжнє християнство або є носіями застарілих уявлень. Відтак, детально проаналізувавши численні наративи «деконверсії», Дж. Бієло робить висновок, що нові форми християнської віри і практики мають на меті компенсувати недоліки традиційного євангельського протестантизму та відшукати автентичне християнство [3 : 28-26]. В результаті ретельного дослідження з використанням етнографічних методів, він переконливо доводить, що, до прикладу, наголос Виникаючих церков на важливості досвіду Бога покликаний зрівноважити властиву для модерністського протестантизму увагу до раціонально-доктринальних аспектів віри, спроби відродження літургійних практик католицизму та православ'я, в тому числі чернецтва, покликани відродити значення мультисенсорності у богослужінні, а заклик розвивати автентичні стосунки свідчить про невдоволення театралізованим підходом американських мега-церков. Прагнення до автентичності Дж. Бієло услід за Барбуром вважає ключовою ознакою буття людини пізнього модерну. У пошуку втраченого змісту справжнього християнства послідовники Виникаючої церкви намагаються звільнитися від авторитарних конфесійних структур, засилля догматизму, упадкованих парадигм вислення та соціального конформізму. Подібні тенденції у британському пост-євангельському протестантизмі досліджує М. Гест. Спираючись на значний емпіричний матеріал, соціолог констатує, що однією з основних причин утворення у 1980-90-их роках в британському протестантизмі руху «альтернативного поклоніння» було «невдоволення жорсткістю основних євангельських церков і їх небажання взаємодіяти зі значним культурним змінам» [18 :45].

Соціолог релігії Дж. Уолчлегер пропонує розглядати Виникаючу церкву насамперед як особливий субкультурний релігійний рух, що не відокремлює себе від життя суспільства і підтримує відкриті відносини з іншими релігійними субкультурами [35]. Він також застерігає, що не слід ставитися до Виникаючої церкви як до монолітного руху, пропонуючи натомість дивитися на нього як на спектр, що охоплює різні види постмодерних релігійних спільнот. На одному кінці спектру перебувають «виникаючі» громади, які прагнуть відшукати і втілити нову модель церкви, актуальну для контексту постмодерну, а на

протилежному боці – «релевантні» спільноти, які запозичили у Виникаючої церкви богослужбові та еклезіологічні практики, але залишаються у богословському руслі консервативного євангельського протестантизму [36]. Як зауважує Дж. Уолчлегер, відкритість та неоднорідність руху, а також його екуменічна спрямованість зрештою можуть привести до того, що частина громад, які в даний час ототожнюють себе з Виникаючою церквою, зрештою у пошуках інших джерел ідентичності звернуться (або повернуться) до традиційних течій протестантизму. Однак самі ініціатори руху не розглядають такий сценарій як поразку, адже вони вбачають свою першочергову роль у експериментальному пошуку нової форми християнства для постмодерного контексту, а не у створенні ще однієї релігійної структури.

Інституційні аспекти діяльності руху перебувають у центрі уваги американського соціолога релігії Дж. Паккарда. Зокрема, на прикладі Виникаючої церкви він намагається з'ясувати чи можливо для організації відмовитися від запровадження практик і доктринальних систем, які домінують у її сфері, і при цьому продовжувати процвітати? В результаті проведення та аналізу десятків інтерв'ю з прибічниками руху, Дж. Паккард ідентифікував основні стратегії, які дозволяють спільнотам Виникаючої церкви опиратися тенденції інституціоналізації. Головний висновок, до якого дійшов Дж. Паккард, полягає в тому, що в той час як теорія організацій передбачає, що успішні організації пристосовуються до впливових організаційних гравців на полі, Виникаюча церква успішно розвивається завдяки «спротиву інституційному тиску і займає навмисно нестабільну позицію на полях релігійного ландшафту» [27. - Р. 137]. Констатуючи, що нова протестантська традиція не має яскраво вираженого лідера або спільного віросповідного документу, Паккард зауважує, що прибічників руху об'єднує те, що вони поділяють готовність жити в «неспокійний час», постійно ставлячи під сумнів власну діяльність і виправдовуючи цей сумнів зверненням до Біблії.

Американський соціолог Л. Чіа також звертає увагу на те, що Виникаюча церква є не цілісною деномінацією, а скоріше «рухом віри», що реагує на стан постмодерну і застосовує постмодерністські форми знання до переосмислення християнської віри [7. - Р. 4]. Запозичення церквою концептів постмодернізму для нового формування богослов'я та практики дає можливість поставити ширше питання про те, які зміни відбуваються у релігії постмодерну та яким чином вони впливають на дискурс цінностей глобального громадянського суспільства. Цю проблему досліджує американський політолог А. Ставленд. Виникаюча церква розглядається ним як приклад ефективного відмежування християнства від держави як носія цінностей і орієнтації на етику позбавлену абсолютів [31]. В останні роки з'являються праці, спрямовані на аналіз політичних наслідків богословського дискурсу Виникаючої церкви. Зокрема, релігієзнавець Р. Рід доводить, що критика сучасних західних політичних і економічних систем, що поєднується з оновленим поняттям християнської ідентичності, дає початок новому трактуванню відносини між християнством, політикою та економікою, що можуть стати істотним релігійним викликом для американського імперіалізму і в деяких випадках ринкового капіталізму [29].

У той час як вищевказані науковці здійснюють соціологічний аналіз основних напрямів і панівних тенденцій руху, британський філософ і релігієзнавець К. Муді обрала предметом своїх досліджень творчість двох авторів - П. Роллінз і К. Брєвін, яких можна вважати найрішучішими критиками сучасного християнства і авторами найбільш радикальних богословських альтернатив [26. - Р. 25]. Потенційний вплив творчості цих авторів обумовлений їх тісною взаємодією із сучасними філософськими (континентальна філософія) та богословськими (теологія події, теологія смерті Бога) напрямками, які використовуються ними як засіб для поглибленого розуміння і подальшого формування існуючих індивідуальних і колективних практик руху. До прикладу, структура першої книги П. Роллінза «Як (не) говорити про Бога» (2006) виражає його зацікавленість у трансляції теоретичних напрацювань у літургійний контекст. Зокрема, після викладу своїх богословських поглядів, у другій частині книги автор розповідає про творчі методи

використання його ідей у релігійному середовищі з тим, щоби сприяти створенню контексту для особистої і колективної трансформації. Необхідно зауважити, що праця К Муді заповнює серйозну лауну у дослідженнях постмодерного християнства – на прикладі П. Роллінза і К.Бревіна дослідниця показує як можливо втілити у контексті життя церковної спільноти ідею одного з ключових постмодерністських богословів Д. Капуто про «релігію без релігії».

Необхідно відзначити, що попри стереотипне сприйняття Виникаючої церкви як релігійно-культурного феномену переважно англомовного світу, дедалі більший інтерес до ідей та практик руху спостерігається і в інших частинах світу. Автори колективного дослідження «Євангеліє після християнства: нові голоси, нові культури, нові вираження» [4] пропонують широкую перспективу експериментальних церковних спільнот у різних географічних контекстах (Латинська Америка, Нова Зеландія, Австралія, Скандинавія, Бенілюкс, франкомовна та німецькомовна Європа і Великобританія), у розрізі різноманітних культурних тем (екологічні проблеми, гібридний і глокальний контексти, плюралізм і індивідуалізм, креативність, споживацтво і нова духовність).

Зростає зацікавлення виникаючими церквами і у східноєвропейському контексті. Зокрема, Г. Ремпель, один із авторів колективної монографії, присвяченої місіологічним аспектам протестантизму у Східній Європі, концептуалізує Виникаючі церкви як один із перспективних напрямів розвитку євангельського християнства, що своїм критичним ставленням до усталених підходів та практик стає потужним імпульсом церковного оновлення [1]. Дослідник з Празького Карлового університету П. Баргар вивчає місіологічний потенціал руху, який здатний оживити місіонерське бачення традиційних церков [2].

Висновки. Огляд ключових публікацій, присвячених Виникаючій церкві, показує, що новий феномен західного християнства викликав напружені дискусії у науковому та особливо богословському середовищі. Гострота полеміки обумовлена актуальністю та широтою кола питань, піднятих теоретиками та практиками Виникаючої церкви. Сучасники на власному досвіді можуть переконалися, що впродовж останніх десятиліть світ зазнав драматичних змін. Часто існуючі церкви виявляються нездатними ефективно свідчити про християнську віру: їм не вистачає достатньої сміливості та гнучкості, щоб трансформувати свої інститути і практики таким чином, аби вступити в діалог з суспільством у новій культурній ситуації. «Місіонерська зустріч» церкви і сучасної культури може відбутися тільки тоді, коли християни усвідомлять, як саме змінився світ навколо них. Лише за цієї умови вони зможуть приступити до розробки таких форм християнської віри і практики, які зможуть вижити і навіть процвітати в майбутньому.

Джерела:

1. Ремпель Г. Современные движения и миссия. Роль церкви в постхристианском мире // Новые Горизонты Миссии. – Черкассы: Коллоквиум, 2015.
2. Bárgar P. The Emerging Church Movement: Some Missiological Relevant Challenges and Impulses // Acta Missiologicae. Journal for Reflection on Missiological Issues and Mission Practice in Central and Eastern Europe. – 2015. - № 4.
3. Bielo J. Emerging Evangelicals: Faith, Modernity, and the Desire for Authenticity.- New York: New York University Press, 2011.
4. Bolger R. The Gospel after Christendom: New Voices, New Cultures, New Expressions. – Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2012.
5. Bouma J. Understand Emerging Church Theology: From a Former Emergent Insider. – Grand Rapids: Theoklesia, 2013.
6. Carson D. Becoming Conversant With the Emerging Church: Understanding a Movement and Its Implications. – Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 2005.
7. Chia L. Emerging Faith Boundaries: Bridge-Building, Inclusion, and the Emerging Church Movement in America: Ph.D. dissertation. - Columbia, 2010.
8. Davison A. For the Parish: A Critique of Fresh Expressions / A. Davison, A. Milbank. - London: SCM Press, 2010.
9. Deyoung K. Why We're Not Emergent / K. Deyoung, T. Kluck.-Chicago: Moody Publishers, 2008.
10. Erickson M. The Evangelical Left: Encountering Postconservative Evangelical Theology. – Carlisle, UK: Paternoster Press, 1997.

11. Erickson M. *Truth or Consequences: The Promise & Perils of Postmodernism*. – Downers Grove: InterVarsity Press, 2001.
12. Gelder C. V. *The Ministry of the Missional Church: A Community Led by the Spirit*. – Grand Rapids: Baker Books, 2007.
13. Gibbs E. *Churchmorph: How Megatrends Are Reshaping Christian Communities* / E. Gibbs, R. Bolger. – Grand Rapids: Baker Academic, 2009.
14. Gibbs E. *Emerging Churches: Creating Christian Community in Postmodern Cultures*. – Grand Rapids: Baker Academic, 2005.
15. Gladys. G. *The Emerging Church Movement: A Sociological Assessment // Currents in Theology and Mission*. – 2015. – No. 2.
16. Groot de K. *The Church in Liquid Modernity: A Sociological and Theological Exploration of a Liquid Church* / K. de Groot // *International Journal for the Study of the Christian Church*. – 2006. – No. 1.
17. Groothuis D. *Truth Decay: Defending Christianity Against the Challenges of Postmodernism*. – Downers Grove: InterVarsity Press, 2000.
18. Guest M. *The Post-Evangelical Emerging Church: Innovations in New Zealand and the UK* . // *International Journal for the Study of the Christian Church*. 2006. – No 6.
19. Harrold P. *Deconversion in the Emerging Church // International Journal for the Study of the Christian Church*. 2006. – No. 1.
20. Hawtreay K. *The Emergent Church, Socio-Economics and Christian Mission // Transformation*. – 2010. - No. 2.
21. Henard W. *Greenway, Evangelicals Engaging Emergent: A Discussion of the Emergent Church Movement*. – Greenway, Nashville, Tennessee: B&H Academic, 2009.
22. Hirsch A. *Defining Missional: The Word Is Everywhere, but Where Did It Come from and What Does It Really Mean? // Leadership*. – 2008. – No. 4.
23. Johnson G. *Reforming or Conforming?: Post-Conservative Evangelicals and the Emerging Church*. – Wheaton, IL: Crossway Books, 2008.
24. Labanow C. *Evangelicalism and the Emerging Church: A Congregational Study of a Vineyard Church, Explorations in Practical, Pastoral, and Empirical Theology*. – Farnham, England; Burlington, 2009.
25. Marti G. *The Deconstructed Church: Understanding Emerging Christianity*. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2014.
26. Moody K. *Radical Theology and Emerging Christianity: Deconstruction, Materialism, and Religious Practices*. – Burlington: Ashgate, 2015.
27. Packard J. *The Emerging Church: Religion at the Margins, Religion in Politics and Society*. – Boulder, Colo: First Forum Press, 2012.
28. Percy M. "Fresh Expressions": A Journey into Implicit Theology // *Implicit Religion/* - 2009. – № 3.
30. Reed R. *Emerging Treason?: Politics and Identity in the Emerging Church Movement // Critical Research on Religion*. -2014. – № 1.
31. Scott E. *A Theological Critique of the Emerging, Postmodern Missional Church/movement // Evangelical Review of Theology*. – 2010. – No. 4.
32. Stuvland A. *The Emerging Church and Global Civil Society: Postmodern Christianity as a Source for Global Values //Journal of Church and State*.–2010.–№.2.
33. Tilby A. *What Questions Does Catholic Ecclesiology Pose for Contemporary Mission and Fresh Expressions? // Mission-shaped Questions: Defining Issues for Today's Church / S. Croft*. – London: Church House Publishing, 2008.
34. Veith G. *Postmodern Times: A Christian Guide to Contemporary Thought and Culture*. – Wheaton: Crossway Books, 1994.
35. Wells D. *Above All Earthly Pow'rs: Christ in a Postmodern World*. – Grand Rapids, 2005.
36. Wollschleger J. *Disengaged and Indistinct: The Subcultural Identity of the Emerging Church Movement // Social Compass*. – 2015. - № 1.
37. Wollschleger J. *Off the Map? Locating the Emerging Church: A Comparative Case Study of Congregations in the Pacific Northwest // Review of Religious Research*. 2012. - No. 1.